

PELKĖS SEMANTIKA ANGAŽUOTUOSE TEKSTUOSE

Danguolė Šakavičiūtė

Šiaulių universitetas

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. d_sakaviciute@yahoo.com

„Žiūrėki, kaip irsta tingus išsidykinėjęs kūnas, / Kaip pelkėja stovintys ežero vandenys“, – taip rašė romėnų klasikas Ovidijus maždaug prieš porą tūkstantmečių, ir šios eilutės galėtų būti tiek pelkės temos literatūroje, tiek vakarietiškosios kultūros konotacinė dominantė. Už nepakankamą pilietiškumą Ovidijų iki gyvenimo pabaigos ištrėmė prie Juodosios jūros, bet net ir būdamas tik meilės dainius, Ovidijus atstovavo veikliai technologiškai civilizacijai.

Stovintys vandenys naikina patys save – ežeras virsta pelke, procesas per virsmų seką analogiškas kūno irimui. Kūnas galėtų būti šeimininko ar vergo, moters ar šuns, kario ar valstybės – kiek besinaudotum poetinio teksto (ir vertimo) suteikta interpretavimo laisve, irimo objekto vertinimas žmogiškas ir kietai vertybiškai angažuotas: *stovėti* tolygu *dykinėti*, tolygu *tinginiauti*, tolygu *irti*, tolygu *mirti*. Žinant aktyvumo prioritetus romėnų kultūroje, akivaizdu, kad pelkės konotacija neigiama, pelkė tarsi anticivilizacija, priešinga ar priešiška kūrybingumui, pilietiškam ar hedonistiniam bruzdesiui.

Kita vertus, imperatyvas „žiūrėki“ perskaitytinas ne vien tik kaip pasakėtiškai didaktiškas. Tai neabejotina nuoroda į naratoriaus santykio su objektu savitumą: pelkė / kūnas yra *kitas*, svetimas, matomas iš šalies, stebimas ilgai, nežmoniškai ilgai, nes individo akiai (ikivirtualiame) natūros pasaulyje neįmanoma tik pažiūrėjus matyti pelkėjimą, bet poetinės kalbos konkretika / sąlygiškumas leidžia kondensuoti kartų patyrimą. Tokia poetinė žiūra – tai ir hipnotiškas demiurgiškasis malonumas. Čia susipina grynosios estetinės galios (nėra jokio praktinio poreikio stebėti, kaip pelkėja vandenys, bet įmanoma vertinti proceso formos grožį), gelminės psichologinės galios (to, kas svetima, nežmogiška, žavesys, nesavos mirties patrauklumas etc.) ir pranašumo nuostatos.

Tokie jau Ovidijaus fragmente užkoduoti pelkės semantikos aspektai – dažno europinio naratyvo punktyras. Su modifikacijų gausa.

Lietuviškieji traktuotės variantai susiformavo iš to punktyro paribių patirties. Liaudies kūryboje, ypač saktinėse, tradiciškai pelkė klaidina

žmogų, vilioja tariamais lobiais, pelkinėje erdvėje vyksta grėsmingos, su anapusiniu pasauliu susijusios linksmybės; pelkė gali būti dosni, bet tik retai kas ir kone visada atsitiktinai atspėja jos įveikos kodą. Pelkės opo- nuoja miškui, upei, pievai ar ežerui, kurie irgi gali būti kontroversiški, bet bent jau apibrėžti, aiškių kontūrų, atstovauja šviesai, dienai, suteikia sveikatą, turta, grožį, paguodą.

Ši samprata konceptualizuota Simono Daukanto raštuose, kuriuose miškas yra lietuviybės reprezentacija, o pelkė – skirta priešui. Naratyvo segmentas apie paklaidintus, į pelkę įviliotus ir taip sutriuškintus atėjūnus yra vienas populiariausių istoriniuose ir patriotiškai angažuotuose pasakojimuose. Lietuviška pelkė išsiurbia bejėgius sunkiai ginkluotus riterius ir aiškiai parodo, kad svetimųjų technologinis pranašumas šitoje erdvėje bejėgis. Žvelgiant į mūsų – Europos pakraščio – istoriją ir tekstus, atrodo, kad barbarų ar pagonių, t. y. „nekultūringųjų“, sąjungininkė karuose su civilizutesniaisiais visada buvo vienokia ar kitokia gamtos galybė, pražūtinga racionaliam atėjūnui, palanki autochtonui: pelkė ar neįžengiama sengirė, ledas ar šaltis. Pelkė praryja bet kokius šarvus.

Nors lyg ir turėtų būti pabodęs, šis motyvas intensyviai eksploatuojamas ir pastaraisiais dešimtmečiais, ypač prozoje jaunimui, t. y. tekstuose, sumodeliuotuose pagal masinės produkcijos standartus. Tradiciškai gūdžiuose miškuose gyvena ir priešus pelkėse klaidina Mindaugo epochos protėviai „Skomanto“ istorinių apysakų serijoje. Daiva Vaitkevičiūtė knygoje apie Marių Pietarių, kurias inspiravo J. K. Rowling „Haris Poteris“, visą burtiškąjį pasaulį lokalizuoja pelkėje: pelkė yra riba, skirianti paralelinius pasaulius. Surūgusi pelkė pritutinta smagiai modernizuotų sakmiškųjų figūrų. Akivaizdu, kad, sekant pasauliniu bestseleriu ir reprezentuojant lietuviškumą, pelkiškumas autorei atrodė tinkamiausias pasirinkimas.

Bet kai ir naujausio teksto, pavyzdžiui, Justino Žilinsko apysakos „Gugis – girių kaukas ir žmonių draugas“ (2006) siužeto atraminiai taškai lieka tie patys, galima išvelgti ne tik stereotipus, bet ir tuos stereotipus gimdantį mentalitetą. Žilinsko kūrinys yra *fantasy* apie pagonybės laikus, veikėjai čia ir jau tradiciniai kaukai, ir originalūs autoriaus vaizduotės dariniai: maumas ir kiti pelkių padarai. Kad ir kiek būtų sklandus ir išradingas pats pasakojimas ar simpatiški komiški pasakiškieji personažai, akivaizdu, kad vien sakmių siužetinių aruodų (aitvaras, juodas gaidys etc.) nepakanka, ir autorius tiesiog priverstas pasakoti ir apie žmonių pasaulį, o pasakoti apie juos kaip ir nėra labai ką, nes įdomūs tik veikian-

tys personažai. Ką veikė tie ikirikščioniškieji lietuviai, nėra labai aišku ar bent įdomu. Vienintelis būdas išjudinti senuosius lietuvius iš letargo idilės yra priešų įsiveržimas.

Šioje apysakoje yra ir išmintingasis senolis, ir karštakraujai jaunuoliai, bet sėkmingas pasipriešinimas neįmanomas be pelkiškojo pasaulio: įsikiša baubai maumai ir kryžieiviai persigandę pabėga. Atrodytų, lietuvių didvyriai protėviai patys savaime be užpuolikų nėra įdomūs. Paradoksalu, bet tekstas netiesiogiai parodo, kad autoriui artimesnis būtent svetimųjų mentalitetas, tai itin akivaizdu pažvelgus, kaip autorius piešia savo personažų grupes. Pelkiečiai *fanteziškai* egzotiški, netikėti, komiški, ryškūs, bet – tipologiškai artimi internacionalinei gausybės *fantasy* autorių kūrinijai. Lietuviai pristatomi trafaretiškiausiai, jų pokalbiai gana standartiški, poelgiai nuspėjami. O saujelė vokiečių yra ir šneki, ir iškalbinga: jie diskutuoja, ginčijasi, pykstasi, baiminasi, svarsto ir samprotauja; jų pokalbiai nepalyginamai gyvesni nei lietuvių. Tai netiesiogiai rodo, kad nors ir aiškiausiai simpatizuodamas saviesiems, pasakotojas psichologiškai yra arčiau kryžiuočių. Tai neturėtų stebinti: jie, be kita ko, ir per gausią vakarietiškąją kultūrą priartinti, o senovės lietuviai vaizduojami sekant lenkiškuoju romantizuoto laukinio trafaretu *à la* Senkevičius, per visą raštijos istoriją taip ir nesuradus originalesnių ypatybių.

J. Žilinsko tekstas įdomus būtent tuo aspektu, kad aiškiai parodo klišes ir jų neproduktyvumą; netiesiogiai informuoja, kad lietuviai taip ir lieka jiems tokioje patrauklioje pelkėje. Netrukdykit, – tarsi sako jie, bet kad nelabai yra dėl ko trukdyti. Pelkė su savo maumais tikrai patraukli, bet ar to užtenka? Ne senovės lietuviui, žinoma, bet dabarties skaitytojui. Dėl pozicijos „esu čia, nieko apie kitą pasaulį nežinau, nenoriu žinoti ir tuo esu patenkintas“ neproduktyvumo galima bent jau padiskutuoti. Šiame kontekste pravartu prisiminti europinės civilizacijos aušros Odiseją ar koki jo laikų jūreivį-prekeivį-plėšiką, kuris ne slėpėsi nuo priešų, bet plaukė į nežinią, bandė, tyrė, smalsavo, rizikavo. Ir padėjo pamatus graikiškajai civilizacijai. Gal kitoki mūsų būdą ir lemtį lėmė tokia skirtinga gamtinė duotybė?

Šis lietuvių literatūros stereotipas neatitinka istorinės tikrovės: lietuvių būta pakankamai agresyvių, gal tas barbariškasis aktyvumas, o ne kultūrinis produktyvumas juos ir žudė, bet pasyvių pelkių slapukų vaizdinys brėžia tiesiogines paraleles su baudžiauninkų, prasčiokų, „runkelių“ konotacijomis.

Solidžiojoje *mainstreamo* literatūroje originaliausia istorinio pelkės motyvo traktuotė galėtų būti Petro Dirgėlos romane „Kūlgrinda“ (1985). Šiuo tekstu autorius pradėjo savo didįjį conceptualių istorinių tekstų ciklą; rašė sąmoningai koduodamas, nes istorinę Lietuvos problematiką sovietiniais metais atviru tekstu skleisti buvo neįmanoma. Romano protagonistas Būga ieško savo tautai išeities, ta išeitis jam rodo si išėjimas prie jūros, tapsmas jūrine valstybe. Tautiečiai žemaičiai gyvena prie pat jūros, bet mirksta pelkėje, jiems tikrasis kelias – tai slapta kūlgrinda pelkėje. Romano konfliktas – kelių paieška, jų priešprieša. Būga klieidi jūra, dar kai net nėra jos matęs, bet vėliau tampa tikru jūros žmogumi, įrodo, kaip įmanoma pasikeisti. Jam pelkė – tai smirdintis, stovintis vanduo, nes slėptis marmalynė, anot jo, gali tik nesveiko proto žmogus. Žemaičiai tvirtai įsitikinę, kad kaip tik sveikas protas juos žudo, „sveikas protas turėtų suprast, kad mes, žemaičiai, ant pliko lauko – niekas. Jei ne kūlgrinda, ne pelkės, ne girių tankmės...“ Būga yra tikras vizionierius, jam rūpi, kas gelbės juos ir po šimto metų, jis dygiai su ironija klausia, ar galės ką išgelbėti kūlgrinda, kelutis į pelkes. Romano peripetijos sudėtingos ir mįslingos; finale Būga, nors ir buvo užėmęs Klaipėdą, galvojo apie karūnavimą, galiausiai siužetiniu lygmeniu patiria totalų krachą, pasirenka ne išsigelbėjimą pelkėje, nes pelkė jį žemina, o mirtį jūroje. Jis nusižudo arba yra jūros pražudytas, o žemaičiai pasilieka prie savo ir žiemą neužšalanchios, garuojančios (nes yra arti pragaro) kūlgrindos – kūlgrindos, kuri veda į Melno kalvas, į Žemaitijos širdį. Finalinis pelkės vaizdas yra dviprasmiškas: mėnesienos nušviesta nyki pelkė atrodo kaip ne šios žemės žaizda. P. Dirgėlai kūlgrinda turi simbolinę prasmę, kreipia į išskirtinį tautos kelią pašauktuosius per didelius išbandymus tą kelią ne tik surasti, bet ir visus išvesti. Kai kuriais aspektais rašytojo pelkė artima biblinei žydų dykumai, ir didžioji drama yra ta, kad vedlys tik panašus į mesiją, taigi istorijoje tą teisingą kelią numatyti yra sunku, kartais net neįmanoma; paklydimai užprogramuoti, o kalti – ne tik išorės priešai, bet ir patys ieškantieji. Taip jau pirmajame savo istoriniame romane, pasitelkęs pelkės motyvą, P. Dirgėla pradėjo pasakojimą apie simbolišką „keturiasdešimtmetę“ lietuvių tautos ir jos vadų kelionę per istorinę dykumą.

Ne mažiau įdomus yra pelkiškasis fonas, pelkių erdvė, o kartais ir pelkiškoji simbolika dorovines dilemas atskleidžiančiuose lietuviškuose tekstuose. Sunkoka būtų įsivaizduoti, kad Antano Vienuolio Veronika skandintųsi ne ežere, o būtų įtraukta pelkėn. Pelkė įvairiai funkcionuoja, kai skleidžiasi kaltės, nuodėmės, atlygio temos. Žemaitė Petro Kurmelio

sažinę budina miške. Tik miške nubunda širdis, apima atleidimo ir susitakymo jausmas ir ūkininką, ir piemenėlį Vinco Krėvės apsakyme „Galvažudys“. Ir miškas, ir ežeras yra simboliškai atviros erdvės, kurios lemia laisvą žmogaus apsisprendimą. Priešinga situacija yra nuopuolio istorija Vaižganto apysakoje „Nebylys“. Net jei pelkė kada ir buvo vaikams nekaltų žaidimų vieta, tai lemtingai peržengti ribą – nužudyti draugą – meninė Vaižganto logika leidžia tik pelkėje – ne miške. Pelkė čia – aistros, nepažinto kūniškumo galia, mirtinos nuodėmės neišbrendamumas.

Panaši pelkės traktuotė yra ir Kazio Borutos „Baltaragio malūne“, tik ne nuodėmės / atpirkimo, o daugiau lemties / aistros paradigmoje. Folkloriškasis elementas čia yra ir atribojimo efektą kurianti meninė priemonė, orientuojanti labiau į estetinį, o ne į moralizavimo efektą.

Itin šiuo aspektu išsiskiria Juozo Baltušio „Sakmės apie Južą“ finalas. Nors po gausybės redagavimų ir sunku pajusti tikrąjį tekstą, vis dėlto aišku, kad sovietinės rusų kritikos interpretacija, jog Juza kaip tikras milžinas sunaikina blogį, yra ideologizuota ir neteisinga, tai yra sakęs ir kritikas Aleksandras Krasnovas. Būtina pastebėti, kad Juza neprisiima teisėjo vaidmens, net ir sukrėstas mylimosios sūnaus niekšiško. Žudo ne jis, žudo pelkė, ne tiek žudo, kiek baudžia nevertą žemę vaikščioti. Pats Juza nestumteli skęstančiojo, bet ir nepagelbsti jam. Literatūroje, ypač tekstuose vaikams ar paaugliams, toks siužeto modeliavimas yra būdas parodyti moralinių principų viršenybę keršto ar atlygio troškimo atžvilgiu (klasikinis pavyzdys: Astridos Lindgren „Broliuose Liūtaširdžiuose“ išdaviką nubaudžia pati gamta paskandindama, broliai neturi ir nenori kerštauti). Pelkė, akivaras – nuodėmės, nusikaltimo praraja ir kartu nuodėmės pražūtingumas. Bet pelkės bausmė neatneša palengvėjimo teisiamam ar bent jau teisesniajam, nes regint žūstantįjį, mirštantįjį tarsi ir turima laiko apsispręsti. Pelkės mirtis – lėta ir sąmoninga, todėl yra suvokiama ir reflektuojama tiek mirštančiojo, tiek tą mirtį reginčiojo; būtent ta refleksija sustiprina moralinį situacijos aspektą.

Prie J. Baltušio teksto būtina stabtelėti. Tai daugeliu aspektų intriguojantis tekstas. Kairabalė, į kurią pasitraukia mylimosios netekęs Juza – tikrai ne Žemaitės nuo talkų verdančios pievos ar Vaižganto pievų poezija, nors nė kiek ne mažiau graži ir poetiška. Pelkė yra dosni, reikli, slėpinga, nebyli; ji priima neatsakytos aistros nukamuotą Karusę ir yra ta tamsioji Karusės lemties pusė. Pats Juza tokiame fone atrodo pernelyg racionalus, jam beprotybė ar savižudybė tikrai negresia. Kadangi meilė

ar užgauta ambicija mažiausiai verbalizuojama dėl išmoningai pasirinkto Juzos nekalbumo ir ne mažiau išmoningai pasirinktos sakmiškos pasakotojo pozicijos, Kairabalės šeimininko istoriją galima rakinti ir kitais rakteliais, ypač kai žvilgteli į kontekstus. Pavyzdžiui, visai įmanoma perskaityti „Sakmę“ kaip stilistinę hemingvėjiškumo parodiją: vakarietiškas supermenas, stiprus dvasia ir kūnu, vienišas, nesuprastas, likimo skriaudžiamas, bet nepalūžtantis, mylintis, bet griežčiausiai besilaikantis tabu – nekalbėti apie jausmus, perkeltas į amžiaus vidurio Lietuvą, įmestas į pelkę, į laisvę eliminuojančią politinę sistemą.

Kitas variantas – skaityti J. Baltušio tekstą kaip kolonijinio laikotarpio literatūrą, kurios hermeneutinis aiškinimas neįmanomas be istorinio, politinio, kultūrinio konteksto sąlygiškumų. Pelkė čia būtų specifinį lietuviškumą geriausiai fermentuojanti terpė, ji leistų parodyti fiktyvias lietuvių pastangas pasislėpti nuo istorijos, atsiriboti nuo iššūkių asmeniui, giminei, kraštui, tautai.

Juza pelkėje primena Danielio Defoe Robinzoną saloje: abu vienišai šeimininkai, abu tarsi ir nepriklausomi, bet, žinoma, naudojami visais technologijų pasiekimais, tarsi ir niekina pinigą, bet Robinzonas jį priglaudžia, o vėliau sėkmingai pasinaudoja, Juza mėgaujasi auksiniais. Abu savo uždaroje erdvėje sukuria beveik žemiškąjį rojų. Tik D. Defoe optimistinis romanas įtikina civilizacijos triumfu, o Juza baigia visiška moraline tuštuma, parodijiniu veršelių auginimu ir socialistinių lenktynių nugalėtojo nuotrauka kolūkio garbės lentoje. Ar tai egoizmo krachas, ar neišvengiamas politinis individualiesnio žmogaus sunaikinimas politinėje terpeje? O gal lietuvių rašytojas pasirinko pernelyg siaurą žmogiškosios raiškos spektrą, gal tai tekstas, liudijantis, kad prozoje kolonijinėje sistemoje politinė ar ideologinė pasakojimo semantika neišvengiama? Primygtinis trumpas Lietuvos TSR istorijos kursas, pelkės magiškas grožis ir jos įveikimas kolūkietiška pakankamai lengvai – tarsi sukergtos nesuderinamybės ir gautas paradoksalus rezultatas.

Bet gal įspūdingiausias irgi pelkes sausinantis žmogus yra estų klasiko Antono Tamsaarės kūryboje. Socialiniame alegoriniame romane „Naujasis Vanapaganas“ (1939) nelabasis žemėje gyvena valstietišką gyvenimą, nes turi iširti, ar iš viso įmanoma pelnyti išganymą. Ir pasirodo, kad tai ne jo galioms. Būtent žemės sausinimas, tiksliau, paskola žemei sausinti yra didžioji Vanapagano netesėjimo priežastis – net ir nelabajam sociumo raistas yra neįveikiamas.

Ypač daugiaprasmė pelkės semantika atsiskleidžia pirmojoje A. Tamsaarės epopėjinio penkiatomio (1926–1933) „Tiesa ir teisingumas“ dalyje. XIX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje Antsas nusiperka Vargamiaję ir ima ten, ant kalvos tarp raistų, kurtis su jauna žmona Krėte. Jau pirmame pasakojimo segmente klimpsta vežimas, arklys, karvė, bet šeiminkas žada savajai po kelerių metų ją čia porine karieta vėžinti. Stipri, darbšti, sveika, ūkiška šeima triūsia metų metus. Sodrus, plastiškas ir turiningas pasakojimas apie tai – ir krašto, visos Estijos gyvybės, kūrimo metafora. Kai ieškojo žemės pirkti, Antsui vis pasitaikydavo vietos, išraižytos griovių, anksčiau ten, kur dabar pelkė, vilnijo javai, nes kadais, ūkininkų nuomone, išprotėjęs dvarininkas baronas norėjo pelkę paversti dirbamu lauku, t. y. tai, kas dievo sukurta, norėjo perdirbti savaip. Antsas gal vienintelis valstietis, turintis panašią svajonę. Jis nori įveikti pelkę, jis autoriaus sumanytas kaip ilgo, sunkaus nacijos visapusiškos kultūros formavimosi proceso pamatinis, iš esmės būtinas elementas. Tai ir romanas apie darbą: atrodytų, personažai siekia rezultato, bet iš tiesų visą gyvenimą užpildo procesas. Antsas, jo šeima ir šeimyna dirba kaip bibliniai prakeiktieji (palyginus J. Baltušio Juza – lengvai, tik tvirtėdamas): verčia kelmus, kasa griovius, valo dugną. Palydi į kapus žmoną, ima kitą. Vaikus vertina pagal pajėgumą dirbti. Skaudžiausiai išgyvena dukrų gimimą – sodą veisia tik būsimam sūnui. Ir mato, kad niekuomet negana to, kas padaryta, „vienas darbas traukia paskui save kitą darbą“.

Savanoriškas lažas be atilsio, su rečiausiomis pramogomis, remiantis geležine sveikata, ištvirme, ambicijomis, niršia konkurencija ir neapykanta ar panieka kitam, ne savam, kitokiam, kaimynui. Tai kapitalistinis santykis su nuosavybe: pelkė įveikta, nugalėta, ūkis pavyzdinis, esama pranašumo, pasitikėjimo savimi, turto. Vargamiajė tampa tokia galinga, jos reikalavimai tokie, tarsi ji pati būtų kažkokia dievybė. Labai įtaigiai autorius parodo, kaip Vargamiajės šeiminkas suvokia savo triūso kainą. Jis supranta, kad nė vienas mirtingasis nepajėgs įvykdyti visų reikalavimų. „Todėl Andris stengėsi kaip galima mažiau galvoti, o daugiau dirbti, kad nebeliktų laiko svarstymams.“ A. Tamsaarė atskleidė kietos valstietiškos nacijos šaknis, mentalitetą, jos dramatišką, net tragiškai neišvengiamą ribotumą (šeiminkas gerai išmano darbą, telyčios „pajėgumą“, bet apie žmonos „pajėgumo“ ribas pagalvoja tik jai mirus).

Pirmojo tomo pabaigoje pasigirsta fatumo balsai – iškasti grioviai, didžioji dalis pelkės nusausinta, bet jei kelmui dugne rodo, kad čia kadaise augę miškai, tai kodėl negalima manyti, kad jie kada nors vėl čia

išaugš? Raistų, liūnų šalia ir aplink daug, vandenį reikėtų nuleisti per dvi ar tris pėdas, tik tada būtų galima arti visą žemę, bet Antsas ir pats supranta, kad tai tik svajonės: „nors ir galėtų vis mėginti išvalyti, paspartinti upę, semti dumblą – ar jie nugalėtų tai, kas čia stovi nuo pirmosios pasaulio sutvėrimo dienos ir ką, matyt, sutvėrė dievas savo paties rankomis.“ Antsas mąsto apie savo triūso prasmę – kam visa tai, gyvenimas baigiasi... Pažliugusi pelkė – pirmąpradė amžinatvė, beveik priešas, jam įveikti gyvenimo neužtenka.

A. Tamsaarės pateiktoje tautos formavimosi istorijoje tai tik pirmas, labai žiaurus ir primityvus etapas. Herojus „puola“ pelkė kaip tikras vakarietis – be pasigailėjimo, bet net ir vakariečiui absoliučiu nugalėtoju negali būti – kova įtraukia, pelkė, žemė išsigraužia į žmogaus sielą: jis praranda žmoną, praranda kalbą su kita mylimąja, praranda ryšį su vaikais, mato, kad sūnui svarbu visiškai kiti dalykai, jis nori mokytis, nori į miestą, jam tėvo gyvenimas tėra atsispyrimas į kitokios kokybės gyvenimą. Tėvo prakaitas pelkėje padėjo pamatus sūnaus kultūriniam atsispyrimui – ir tėvui, ir sūnui tai buvo dramatiška, bet neišvengiama.

Gal archetipiškai „Tiesa ir teisingumas“ gretintinas su Amerikos pionierių naujų žemių įsisavinimu, nors ten kolonijinis agresyvumas ryškesnis, o Pabaltijo tradicijoje tokios aršios kovos ir rizikos nėra, užtat monotoniškas darbas verčia į kelmus pačius pelkių sausintojus.

Šiek tiek detaliau aptarta A. Tamsaarės kūryba dar ir todėl, kad, be visų kitų aplinkybių, romanas iš rusų kalbos yra išverstas J. Baltušio. Tad būtų galima pagalvoti ir apie jo įtaką, nors mūsų literatūrologijoje rašoma apie vietinius realius Kairabalės ir Juzos prototipus.

Kad J. Baltušio tekstas tikrai yra estetiškai imponuojantis, galėtų paliudyti ir kita literatūrinė paralelė. Vokiečių dramaturgo Hermanno Sudermanno prozoje apie Rytprūsių lietuvių apysakos „Jonas ir Ertmė“ dominuojantis elementas yra pelkė. Tai komiškas pasakojimas apie porą, kuri įsitvirtina mažame žemės lopinėlyje ne be mažojo žmogaus herojiškumo motyvų. Pats diskursas yra tradicinis agrarinio kultūringumo propagavimo ir poetizavimo pavyzdys. Kita vertus, neabejojant autoriaus simpatijomis ir pasakojimo šiltumu, tai vis dėlto yra didesnės civilizacijos atstovo pasakojimas, žvelgimas iš aukšto į prakaito mirkstančius siaurakakčius gudrius naivuolius. Palankus darbštuoliams yra pelkių seniūnas, bet vis tramdo šypsena, apibendrinamas jų pažangą: Jonas ir Ertmė atkaklūs ir amoralūs kaip vaikai. Jie kuo tvirčiausiai įsikibę į savo plotą, jiems visai nesvetimas godumas, pateisinamos vagystės – kaip gy-

venimiškasis gudrumas. Kaip gražiai jie laimingi prie savo namo ant savo žemės su savo derliumi, bet besišypsančiam iš tokios idilės vokiečiui, žinoma, reikėtų daugiau. H. Sudermanno istorijos – tai tarsi pramoga ar atgaiva, iš tokios medžiagos nieko daugiau neišspausi. Toks yra žvilgsnis iš šalies: tą atkaklaus kurmio darbą tik tokie ir tegali dirbti. Pelkei – pelkiškas žmogus, komiški primityvai.

Autorius dar ir subtiliai parodo, ant kokių pamatų kuriamas tas gyvenimas: „žemė – tikra tyrė. Patikėsi jai kokį sunkesnę daiktą, neišlaidkys ir palengva jį praris.“ Nors namai pastatomi – dar ir su sodu, ir su darželiu, pelkė savo atsiima: pelkių liga nuvaro į kapus tą, kuris negali pamiršti, kaip sužydi šilajai, kaip guli sau žmogus po kadagiu ir jaučiasi kaip danguje.

Čia matoma ne tiek estetinė skirtis, kiek mentalinė. A. Tamsaarės Antsas irgi galvojo apie tokius keistuolius, kurie ne padėtų jam sausinti, bet mieliau pasėdėtų su meškere, visai patenkinti tuo, kaip yra. Pragmatiškoji Ertmė net neišivaizduoja gyvenimo ne pelkėje, ji negali suprasti elementaraus Ulelės apdairumo, „jinai čiuptų visomis keturiomis nė negalvodama. Juk kitaip nė būti negalima“. Todėl savo dukroms ji perduoti negali nieko – motinos moralės principais remdamosios jos gimdytoją apvagia, apgauna, apleidžia. Toje pelkėje, kur seniūnas yra beveik visagalys, tik tokios darbščios skruzdėlėlės (kurioms palaima ateis tik tada, kai galės dirbti už tris, juokingos, bet vis tik žmogiškos) ir tegali gyventi.

Gal įdomiausia būtų pelkės motyvo idėjinė, ideologinė semantika. Tuo požiūriu praverstų kokių nors klasikinių, kanoninių tekstų naujesnis perskaitymas. Pavyzdžiui, rusų literatūros kritiko Olego Davydovo (gavusio Antibukerio premiją už studiją „Solženycino demonas“) straipsnis „Pelkių motina“, paantrašte „Maksimas Gorkis kaip religinis rašytojas“, kuriame jis kanoninį socialistinio realizmo kūrinį, kaip ir priklausytų mūsų dienomis, ne tiek nuvainikuoja, kiek parodo pražiūrėtas semantines jo dominantes, atskleidžiančias ne tai, ką M. Gorkis norėjo pasakyti, o ką nesąmoningai pasakė. Kritiko nuomone, M. Gorkio romane „Motina“ pelkė yra daugkartinis motyvas: slaptų susirinkimų vieta, klasinio konflikto pretekstas (mokestis pelkei sausinti), personažų, t. y. rusų, pelkių psichologija, gundanti tamsi jėga (čia dar prisimenama Aleksandro Bloko 1905 m. kūryba). Apibendrinama, kad 1905–1906 metų Rusijos revoliucijos laikotarpio literatūra kupina pelkiškos *niečist* (bjaurasties), kad personažai-revoliucionieriai ir išoriškai, ir savo elgsena primena ne labuosius, o pats revoliucinis maištas yra pelkiškųjų instinktų prasiverži-

mas: „ir tegul mirs tūkstančiai, kad galybė liaudies tamsumos prisikeltų <...>, mirti lengva.“ Tai ir yra akivaro gundomo žmogaus psichologijos šerdis: prasčiokas viską sudegins, kad savo nuoskaudų pėdsakus paleistų pelenais.

Daug dėmesio O. Davydovas skiria finaliniams romano „Motina“ epizodams, kuriuose M. Gorkio protagonistė lyg apimta transo kalba, kad tai esąs šventas reikalas, kad ir Kristaus nebūtų buvę, jeigu dėl jo žmonės nebūtų žuvę. Kritikas iškart komentuoja, kad tai visai ne krikščioniškos mintys, o priešingai – tai yra primityviosios pagonybės, apvaldžiusios Pelagėją Nilovną, raiška. Neva dievybei reikia aukoti žmonių gyvenimus, antraip ji nustos egzistuoti, bet šita atavistinė nuostata absoliučiai priešinga krikščioniškajai išgelbėjimo / išganymo idėjai, nors ir suformuluota krikščioniškais terminais – kaip ir daug kas toje garsiojoje „Motinos“ finalinėje demonstracijoje, įvardytoje kaip „kryžiaus žygis naujojo dievo vardan“.

O. Davydovo tvirtinimas, kad M. Gorkis pačią primityviausią archetipiką apie pelkiškuosius demonus, nusitempiančius pas save gyvus žmones, kontaminuoja su socialine revoliucija, atrodo kiek pritemptas, bet toli gražu ne be pagrindo, ypač kai sustiprinamas A. Bloko kūrybos, Andrejaus Belo romano „Sidabrinis balandis“, Aleksandro Kondratjevo romano „Satiresa“ kontekstais. Tai leidžia suvokti temos galimybes.

THE MEANING OF MARSH IN THE ENGAGED LITERATURE

Danguolė Šakavičiūtė

Summary

The theme of marsh discloses the opposites between activity and passivity, life and death, diligence and laziness as essential cultural qualities in European literary tradition (Vergil, Ovidiu). There are several aspects of the problem in the article. Marsh in the Lithuanian historical novel is a stereotypical place to mislead the enemy or a symbolic possibility of original way to escape from entire nation in modern prose (Petras Dirgėla). Marsh is a place for crime and punishment (Vaižgantas, Juozas Baltušis). Draining a marsh is one of the most productive ways to describe human possibilities and temper of nation (Anton Tamsaare, Juozas Baltušis, Hermann Sudermann). The motif of marsh shows the Russian revolutionaries as madmen obsessed by the devil marsh (Maxim Gorky). The article analyses the mentality, self-consciousness and its stereotypes of nation and a human being as well.